

Особливе місце серед засобів навчання української мови в профільній школі посідають вправи, що створюють для учнів умови пошуку, дослідження, розв'язання проблеми. До них належать такі типи вправ: аналітичні, пов'язані з аналізом функцій мовних одиниць на основі текстового матеріалу; асоціативні, що спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджується на його тлі; когнітивно-розвивальні, що складаються на основі тексту з фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд із удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечити одночасно формування української мовної картини світу, соціокультурної компетенції; креативно-дослідницькі, що передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, спрямовані на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уваги, спостережливості тощо.

Одним із широко вживаних засобів навчання української мови є текстовий дидактичний матеріал, тематично орієнтований на майбутню професію учнів. Робота з професійно орієнтованими текстами дозволяла залучити учнів до продуктивних видів мовленнєвої діяльності, що допомагають сформувати професійно орієнтовану особистість.

Перспективними щодо окресленого питання є положення, що потребують спеціального дослідження та розробки, а саме: питання диференціації вивчення української мови й навчання мовлення та усвідомленої їх інтеграції у практиці викладання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І. Пентилюк: Підручник для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.

УДК 371.3

Дружененко Р.С.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТНОПЕДАГОГІЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ РІДНОЇ МОВИ В МЕЖАХ КОГНІТИВНОЇ МЕТОДИКИ

У дослідженні пропонується вивчення рідної мови через етнопедагогічний підхід. Автор вважає, що максимально ефективні результати у даному напрямі можна отримати, якщо враховувати особливості когнітивної методики вивчення мови. Остання зумовлює процес комунікації через пізнання і оволодіння учнями концептосферою самої мови.

Studying of the native language through the ethno pedagogical approach is proposed in the investigation. An author considers one can get extra effective results in the given way if he minds the peculiarities of cognitive methodology of language studying. It means the process of communication through students' learning and mastering the concept layer of the language itself.

Пізнання світу і набуття знань про оточуюче з метою трансформації їх засобами мови наступному поколінню – основа життя і розвитку людського суспільства. Саме процес пізнання передуює духовному чи матеріальному відображенню довкілля.

Найважливішим засобом пізнання світу, існування та формування знань про нього є слово. Відображаючи в процесі життя і діяльності об'єктивно існуючий світ, людина фіксує в слові результати пізнання. З іншого боку, вивчаючи мову, вона глибше пізнає світ, особливості мислеоформлення, отримує нові знання. Таким чином, у діаді мова – пізнання спостерігається двосторонній зв'язок; крім того, пізнавальна діяльність не може існувати як річ сама у собі, вона існує для передачі певної інформації, забезпечує зв'язок поколінь на основі процесу комунікації.

Особливо важливим це є в сучасній методиці викладання мови, оскільки пізнавальна діяльність накопичення знань про світ є базою формування мовної особистості учнів.

Мета нашого дослідження – вивчити шляхи реалізації етнопедагогічного підходу до навчання української мови в межах когнітивної методики. Серед завдань – визначити необхідність та важливість опори на знання з когнітивної лінгвістики під час опрацювання проблем сучасної методичної науки.

Актуальність дослідження не викликає сумнівів, оскільки на сучасному етапі розвитку все більшої зацікавленості набувають питання, в основі яких лежить категорія етнічності.

Відомо, що теоретичною основою когнітивної методики служать наукові відкриття з когнітивної лінгвістики, для якої ключовими є поняття інформації та її обробки людським розумом, поняття структур знань та їх репрезентації у свідомості людини і мовних знаках.

Серед основних проблем когнітивної лінгвістики – проблема концептуальної та мовної картин світу. Мовна картина світу – це сукупність знань, що фіксуються засобами мови, це є результат переробки інформації про оточуюче і саму людину. На її формування впливають такі чинники, як мова, традиції, природа, ландшафт, виховання, навчання (В. Маслова).

Мовна картина світу носить національний характер, оскільки кожен народ пізнає та відображає світ по-своєму. Про це писав О.Шпенглер: “Кожній культурі характерний суворо індивідуальний спосіб бачити і пізнавати природу..., у кожного є її власна своєрідна природа, якої в тій же мірі не може мати ніякий інший тип людей” [3].

У лінгвістичній літературі поширені поняття фольклорної та національно-художньої картини світу, які виявлені на основі аналізу мови фольклорних та літературно-художніх текстів і є результатом пізнання етносом світу, відображення етнічної ментальності й базових констант народної культури.

Основою мовної картини світу є концепт як репрезентована в мові одиниця свідомості, яка культурно зумовлена і відображає комплекс усіх уявлень та асоціацій, що виникають у носіїв мови в ході пізнавальної діяльності. Сприймаючи світ, людина виділяє актуальні для неї елементи, а потім мислить цими елементами.

На думку багатьох дослідників, концепти носять національно-культурну специфіку. Вони складають інформаційну основу національно-мовної картини світу і відіграють першочергову роль у формуванні етнознань та передачі інформації. Через концепти відбувається мисленнева діяльність особистості.

Концепти відображаються в мові та текстах як зразках мовленнєвої діяльності, а значить сам процес текстотворення можна розглядати як когнітивний процес, тобто реалізацію свідомості через пізнання та отримані знання у мовні знаки та у мовні тексти.

Проектуючи основні дослідження когнітивної лінгвістики на методику навчання мови, основною метою якої є комунікативна компетенція учнів, визначаємо напрям роботи: в основі навчання має лежати пізнавальна діяльність учнів, вивчення мовної системи, оволодіння елементами мовної картини світу (концептами); через пізнавальну діяльність у заданому напрямі необхідно формувати їх уміння адекватно сприймати світ та активно послуговуватися в практичному житті сформованими мовленнєво-мисленневими навичками.

У межах когнітивної методики цінним є реалізація етнопедагогічного підходу до вивчення мови, що передбачає діяльність з оволодіння учнями національно-культурним компонентом мови, елементами національно-мовної картини світу українського народу, формуванню вмінь оцінювати оточуюче середовище засобами рідної мови. Опора на етнопедагогіку забезпечує розвиток школяра в кращих традиціях українського етносу на основі народнопедагогічних принципів, методів, засобів навчання та виховання. Система народної педагогіки відображає моральні й естетичні орієнтири народу, особливості етнічної психології і є втіленням національних рис характеру, ментальності.

Народнопедагогічний дискурс є цінним з боку функціонування в ньому системи концептів. На нашу думку, надзвичайну вагу для осмислення учнями мають концепти *мати, земля, вода, гостинність, шана, душа, слово, доля, край, вітчизна, родина* та інші.

Формування мовленневих умінь і навичок школярів на основі етнопедагогіки починається з оволодіння концептосфери української національно-мовної картини світу, що

пов'язане з вивченням мови як оригінального феномена етносу, специфічного способу оцінювання довкілля. Це своєю чергою сприяє поглибленню етнознань учнів та виробленню національного колориту їхнього мовлення.

Засобами реалізації етнопедагогічної основи є рідна мова та рідна культура, що знаходять відображення в національно-культурних текстах.

Рідна мова як основний засіб навчання та виховання в народній педагогіці допомагає усвідомити ідеали та цінності рідного народу, пізнати досвід багатотисячолітньої історії його життя, культурних цінностей, виробити власну оцінку сприйняття світу, сформуванню вміння відображати його, наслідуючи традиції використання мовних засобів у ситуаціях спілкування.

Для реалізації етнопедагогічного підходу в межах когнітивної методики провідним стає принцип культуровідповідності, що диктується необхідністю пізнання світу та оволодіння мовою в широкому контексті етнічної культури. У текстах засобами мови відображається весь культурний світ нації, її етичні та естетичні цінності, ідеали. Переймаючи культурний досвід рідного народу, учень набуває високої культури особистого мовлення на основі ознайомлення з українськими традиціями, звичаями спілкування. Різні народи відображають світ неоднаково, що впливає на специфічність мовних засобів і втілюється в оригінальності національно-мовної картини світу.

На провідній ролі рідної мови в естетичному та етичному вихованні наголошує М.Пентилюк. На її думку, через засоби рідної мови учень формує морально-етичні та естетичні ідеали, що існують у культурі етносу, виробляють ціннісні орієнтири, розвивають чуття прекрасного – усе це “виявляється в якостях мовлення, які учні засвоюють разом з нормами літературної мови” [1: 19]. Естетичний критерій культури мовлення пов'язаний із відбором понять і фактів, спрямованих на розкриття прекрасного в мові й мовленні, на формування в учнів естетичного смаку й потреби естетичного вдосконалення свого мовлення. Формування в учнів етики спілкування передбачає оволодіння ними правилами мовленнєвої поведінки, дотримання моральності у відборі тем для спілкування. Основні концепти етики та естетики широко представлено в засобах народної педагогіки – творах фольклору й художньої літератури (національно-культурних текстах).

Усна народна словесність є вагомим засобом пізнання особливостей світосприйняття та світовідтворення українського народу, оволодіння елементами національно-мовної картини світу та формування мовленнєвих умінь і навичок. Фольклорні твори найяскравіше відображають і зберігають традиції культури мовлення, спосіб етномислення українського народу.

Українська етнопедагогіка саме фольклору надає перевагу у вихованні мовної особистості, у виробленні навичок культури мовлення (О.Духнович, І.Огієнко, С.Русова, М.Стельмахович, В.Сухомлинський, К.Ушинський та інші). Як стверджують В.Вугрич, П.Ігнатенко, М.Струнка, “без створення фольклорної основи дидактичного мовного матеріалу викладання мови буде неповним, учень не зможе повною мірою засвоїти мову як духовний, найдорожчий скарб народу, сформуватися як повноцінна мовна особистість, користуватися мовою як природною мовою у природних умовах свого життя” [3: 85]. Особливого значення в оволодінні рідною мовою слід надавати прислів'ям, приказкам, загадкам, казкам, пісням, думам тощо.

Твори художньої літератури також мають великі пізнавальні та навчальні можливості, оскільки є зразком високого стилю національної мови, еталоном національної свідомості та національного способу мислення. Поет чи письменник є мовною особистістю, яка прагне до використання повного арсеналу засобів рідної мови, показує можливості функціонування національно-культурного мовного компонента в різних висловлюваннях, виховує чуття рідного слова. Пізнання світу та навчання учнів на зразках творів художньої літератури забезпечує формування їх мисленнєво-мовленнєвої діяльності, національного колориту мовлення.

Маючи за мету оволодіння учнями концептосферою української національно-мовної картини світу, слід дотримуватися певних критеріїв добору дидактичного матеріалу (національно-культурних текстів етнопедагогічного змісту):

- 1) *соціокультурного та етнокультурного спрямування* (використання текстів, які несуть інформацію про історичний та культурний розвиток українського етносу, його місце серед інших народів світу, а також норми, які регулюють стосунки між поколіннями одного етносу та міжетнічні стосунки);
- 2) *лінгвокультурологічний* (забезпечує використання такого навчального матеріалу, який є зразком функціонування національно орієнтованих одиниць, він сприяє вивченню рідної мови як оригінального, специфічного способу пізнання і відображення світу українським етносом);
- 3) *національно-культурної мотивації* (дидактичний матеріал сприяє виробленню мотиву необхідності вивчення рідної мови як культурного коду нації, ознаки належності до українського етносу та рідної культури як одного із шляхів збереження національних цінностей);
- 4) *етичний* (навчальний матеріал забезпечує засвоєння і формування морально-етичних цінностей українського народу: стосунки в сім'ї, відношення до батьків і рідних, ставлення до старших, відповідальність за майбутнє Батьківщини тощо);
- 5) *естетичний* (відбір таких текстів, які виховують естетичне чуття слова).

Засвоєння концептосфери національно-мовної картини світу відбувається на основі вправ і завдань, дібраних учителем. В основному це вправи на глибоке вчитування в текст, виділення в ньому ключових слів, визначення смислового навантаження того чи іншого концепту, аналіз мовної одиниці на основі всієї сукупності смислів (семантичного простору), відтворення чужого мовлення із збереженням смислового навантаження вказаних мовних одиниць, крос-культурний аналіз, побудований на осмисленні значення мовних одиниць різних культур, бесіда на основі отриманих знань, створення власних висловлювань за зразками чи за власним життєвим досвідом.

Відповідно можна запропонувати триетапну систему роботи з оволодіння елементами національно-мовної картини світу та формування умінь і навичок учнів до породження власних висловлювань.

Метою першого етапу навчання є формування в учнів мовної компетентності, яка передбачає оволодіння засобами національно-мовної картини світу як своєрідного і специфічного пізнання українцями довкілля, що є відмінним від національно-мовної картини інших народів. Учням пропонуються національно-культурні тексти етнопедагогічного змісту на основі творів усної народної творчості та художньої літератури. Робота над текстами сприяє вирішенню завдань з формування вмінь пізнавати елементи національно-мовної картини світу, пояснювати їх значення, спостерігати за їх функціонуванням у художньому та розмовному стилях, робити частковий етнолінгвістичний аналіз текстів, добирати синоніми, здійснювати заміну виділених слів власне українськими елементами. Цей етап спрямований на формування лексичних умінь та навичок, що зумовлює збагачення мовлення учнів національно орієнтованими лексичними, фразеологічними, граматичними, образно-тропеїчними одиницями, а також формулами етнотикету. Для більшого запам'ятання текстової інформації та розширення етнознань учням пропонується дати відповіді на питання за змістом.

Пропоновані національно-культурні тексти допомагають школярам з'ясувати основні оцінні характеристики, моральні орієнтири рідного народу та сприяють поглибленню етнознань. Вправи етнопедагогічного змісту вимагають формування умінь бачити в знаках рідної мови оцінно-культурні мисленнєві одиниці. В основному робота ведеться над оволодінням учнями такими концептами, як земля, рідний край, рідна мова, козак, хліб, добро, милосердя та інші.

Другий етап навчання має на меті поглиблення знань учнів про рідну мову як специфічний спосіб відображення етносом довкілля, зокрема морально-етичних норм і

цінностей. На основі текстів-взірців учні 6, 7, 8 класів розширюють знання про ціннісні орієнтири, концептосферу української нації. Особливої уваги слід надати засвоєнню норм українського етноетикету, що сприяє розширенню етнокультурної компетентності та подальшому розвитку особистісних рис характеру. Мовленнєві вміння вдосконалюються в процесі активної систематичної роботи над навчальними текстами (виразне читання, аналіз, бесіда за змістом, переказування, імітація, реконструювання, конструювання, моделювання, трансформація), а також створення монологів та діалогів на основі здобутих знань етнопедагогічного змісту.

Третій етап зумовлює систематизацію знань, активізацію мовної, мовленнєвої та етнокультурної компетентності учнів. Основні напрями навчальної роботи забезпечують удосконалення мовленнєвих умінь і навичок активного використання набутих етнознань на основі аналізу національно-культурних текстів, оволодіння концептосферою української нації, активне застосування здобутих знань у власних монологічних та діалогічних висловлюваннях етнопедагогічного змісту різних типів, жанрів і стилів мовлення.

Таким чином, когнітивна методика має важливе значення для сучасного уроку української мови, оскільки передбачає навчання мови, формування національно-мовної особистості, починаючи з пізнання та досконалого оволодіння учнями концептами як елементами національно-мовної картини світу. Особливої цінності когнітивна методика набуває в реалізації етнопедагогічного підходу до вивчення мови, що спирається на ідеї етнізації навчально-виховного процесу, забезпечує широке використання народнопедагогічного дискурсу, який демонструє лінгвоментальну систему українського етносу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. Пентилюк М.І. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
2. Традиції української педагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі школи / За ред. В. Вугрич, П. Ігнатенко, М. Стрункої. – К., 1993. – 85 с.
3. Шпенглер О. Закат Европы. – Новосибирск, 1993. – С. 198.

УДК 371.3

Заболотна І.О.

КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ ЗАСВОЄННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ

Стаття присвячена проблемам використання комплексного аналізу тексту на уроках української мови з метою засвоєння учнями естетичної функції мови. Автор пропонує трактовку поняття “комплексний аналіз тексту”, виділяє принципи проведення такого виду аналізу, пропонує варіанти схем комплексного аналізу тексту, обґрунтовуючи сутність методики, спрямованої на відпрацювання учнями умінь і навичок визначати естетичні функції мовних одиниць-репрезентантів визначених концептів.

The article studies the problems of using the complex analysis of the text at the classes of Ukrainian language with the purpose of learning by pupils the aesthetics function of the language. The author gives the interpretation of the concept “the complex analysis of the text”, distinguishes the principles of conducting of such type of analysis, and gives variants of schemes of the complex analysis of the text. The author proves the main points of methodic that are directed to learning by pupils the abilities how to determine the aesthetics functions of the language units that represent the definite concepts.